त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत,
नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

साहित्यकार देवी ‘क्षेत्री’ दुलालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण

शोधार्थी
योगनिधि भट्टराई
परीक्षा रोल नं. १७९६
नेपाली विभाग
म.र.ब. क्याम्पस
इलाम

२०६५

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी योगनिधि भट्टराईले **'साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि म.र.ब. क्याम्पस इलामको नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति.....

____

(डिल्लीप्रसाद दुवाडी)
उप-प्राध्यापक
नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी
क्याम्पस, इलाम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली विभाग

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम

योगनिधि भट्टराईद्वारा यस क्याम्पसको मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत **"साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण"** शीर्षकको शोध-प्रबन्धलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनको निमित्त स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति:

(.....................................)

(सहप्राध्यापक बुद्धिप्रसाद घिमिरे)

विभागीय प्रमुख, नेपाली विभाग

(.....................................)

(प्रा.डा. टङ्कप्रसाद न्यौपाने)

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, धरान

बाह्य परीक्षक

(.....................................)

(उपप्राध्यापक डिल्लीप्रसाद दुवाडी)

शोध निर्देशक

मिति २०६६।०१।०९

कृतज्ञता-ज्ञापन

यस शोधकार्यको निर्देशनका निमित्त पूर्ण अभिभारा वहन गरी आफ्नो तर्फबाट भरपूर सहयोग गर्दै आवश्यक सल्लाह, सुझाव दिने तथा सामग्री र समयका साथ यस शोधकार्यमा प्रेरणादायी मार्गदर्शन गर्नुहुने आदरणीय गुरु उपप्रध्यापक डिल्लीप्रसाद दुवाडी र उहाँको परिवारजनप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न महत्वपूर्ण जानकारी, सल्लाह, सुझाव उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरु मुकुन्द गुरागाइ र बुद्धिप्रसाद घिमिरे तथा नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस धर्तीमा जन्म दिई शिक्षादीक्षा र कर्म प्रदान गर्नुहुने पूजनीय माता हिमामाया भट्टराई तथा दाजुहरू अर्जुनप्रसाद भट्टराई, यामप्रसाद भट्टराई (योगेन्द्र), र दिदीहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । मेरो जन्मघरको वर्तमानका अभिभारा सम्हाल्दै मलाई सहयोग गर्नुहुने पूज्य भाउजू जमुनादेवी भट्टराईप्रति पनि कृतज्ञ छु साथै भतिजो मोहन भट्टराईलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि सामग्री उपलब्ध गराई राय सल्लाह दिई शोध गर्न अनुमति प्रदान गर्नुहुने साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु साथै आवश्यक शोध सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने श्री भवानीशङ्कर तिम्सिना, सोमनाथ अधिकारी, सागरप्रसाद खतिवडा, निधि पोखेल र गोपाल बस्नेतप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र छोटो समयमा अहोरात्र प्रयास गरी टङ्कण गर्ने श्री शारदा सुब्बा र मिलिस्टार कम्प्यूटर इन्स्टिच्युटलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्न शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरिदिई शोधकार्यमा संलग्न हुने अवसर प्रदान गर्ने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभागप्रति सादर आभार प्रकट गर्दै यस शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग इलाम समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

योगनिधि भट्टराई

नेपाली विभाग

एम.ए. दोस्रो वर्ष

समूह २०६३/०६५

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

शोध-सार

दुई दशक भन्दा बढी समयदेखि नेपाली साहित्यका नाटक, एकाङ्की, कथा, कविता, उपन्यास, समालोचना, आदि विधामा कलम चलाउादै आएका देवी 'क्षेत्री' दुलाल वर्तमान समयमा पनि यसतर्फ लागिरहेका छन् । नेपाली साहित्यमा उदयमान वर्तमान पूर्वेली श्रष्टा दुलालको समग्र जीवनी, व्यक्तित्व र पुस्तकाकार कृतिहरूको अध्ययन र विश्लेषण यस शोध-प्रबन्धमा गरिएको छ ।

साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने क्रममा यस शोधपत्रलाई जम्मा ६ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । जसको प्रथम परिच्छेदमा शोध परिचय मूल शीर्षक भएको हुादा शोध गर्दा अपनाउनुपर्ने नियमगत उपशीर्षकहरू शोधशीर्षक, शोध प्रयोजन, विषय परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य, शोधकार्यको सीमाङ्कन, शोधविधि र शोधपत्रको रुपरेखालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा 'साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको परिचय र जीवनी' अन्तर्गत दुलालको वंशपरम्परा, जन्म, जन्मस्थान, शिक्षादीक्षा, पारिवारिक जीवन, जागिरे जीवन, आर्थिक अवस्था, भ्रमण, शारीरिक बनोट, स्वभाव र रुचि राखिएका छन् । यी सबै कुराहरू शोधनायक र उनको पारिवारिक स्रोतबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

यस शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरूमध्ये साहित्यिक र साहित्येतर व्यक्तित्व गरी दुई दृष्टिकोणबाट हेर्ने प्रयास गरिएको छ । साहित्यिक व्यक्तित्वका पक्षहरूमा नाटककार व्यक्तित्व, एकाङ्कीकार व्यक्तित्व, कवि व्यक्तित्व, कथाकार व्यक्तित्व, उपन्यासकार व्यक्तित्व, समालोचक व्यक्तित्व र साहित्यिक पत्रपत्रिका र संस्थाहरूमा संलग्नता र सम्पादक व्यक्तित्व गरी छुट्टाछुट्टै उपशीर्षकमा प्रस्तुत गरिएको छ भने साहित्येतर व्यक्तित्वमा राजनैतिक व्यक्तित्व, पत्रकार व्यक्तित्व र प्राध्यापक व्यक्तित्वका रुपमा अध्ययन गरिएको छ साथै अन्त्यमा छोटो एक अनुच्छेदमा व्यक्तित्व पक्षको सारांश पनि राखिएको छ ।

यस शोधपत्रको चौथो परिच्छेद अन्तर्गत साहित्यकारका रुपमा देवी 'क्षेत्री' दुलाललाई उपस्थित गराउन आमुख, लेखनकार्यका निम्ति प्रेरणा र प्रभाव, प्रथम प्रकाशित कृति, साहित्य लेखनका विधा र पुस्तकाकार कृतिहरू, साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको साहित्य यात्रा तथा जीवनी व्यक्तित्व र साहित्यलेखन बीचको अन्तः सम्बन्ध उपशीर्षकहरू रहेका छन् । यसमा देवी 'क्षेत्री' दुलाललाई साहित्यकार भन्न सकिने आधारहरू प्रस्तुत गरिएका छन् ।

यस शोधपत्रको पााचौ परिच्छेदमा "साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको कृतित्वको अध्ययन विश्लेषण" मूल शीर्षक अन्तर्गत कृतित्वको विधागत वर्गीकरण सहित नाटककारका रुपमा देवी 'क्षेत्री' दुलाललाई उपस्थित गराई आमुख र नाट्य प्रवृत्तिगत विशेषताहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसपछि 'साहस' नाटकको परिचयात्मक अध्ययन र विश्लेषण उपशीर्षकमा 'साहस' नाटकको परिचय सहित नाट्य तत्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ साथै अन्त्यमा शीर्षक र साहस नाटक बीचको सम्बन्धलाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसै पााचौ परिच्छेदको अर्को उपशीर्षकमा एकाङ्कीकारका रुपमा दुलाललाई चिनाई 'सेतो परेवा' (२०५५) एकाङ्की सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित ६ वटा एकाङ्कीहरू सेतो परेवा, जोखाना, सासू-बुहारी, रुने मान्छे, बााच्ने रहर र सगरमाथाकी छोरी 'सारु' को एकाङ्कीगत तत्वका आधारमा व्याख्या विश्लेषण सहित प्रत्येक एकाङ्कीको शीर्षक सार्थकतालाई पनि खोज्ने प्रयास गरिएको छ ।

यसै पााचौ परिच्छेदको अर्को उपशीर्षकमा उपन्यासकारका रुपमा दुलाललाई प्रस्तुत गर्दै उनको एकमात्र प्रकाशित रङधोजी (२०६० असोज) उपन्यासका आधारमा दुलालको सामान्य औपन्यासिक विशेषतालाई प्रस्तुत गरिएको छ साथै 'रङधोजी' उपन्यासको औपन्यासिक तत्वका आधारमा अध्ययन र विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको छैटौं परिच्छेदमा "साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको समग्र व्यक्तित्व र कृतित्वको मूल्याङ्कन" मूल शीर्षक अन्तर्गत व्यक्तित्वको मूल्याङ्कन र कृतित्वको मूल्याङ्कन दुई उपशीर्षकमा दुलालको समग्र मूल्याङ्कन छोटकरीमा गर्ने प्रयास गरिएको छ । यसै भित्र भावी कार्यको सम्भावना पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको अन्त्यमा सन्दर्भसामग्री भाग अन्तर्गत सन्दर्भसामग्री सूची पनि राखिएको छ । जसमा शोधपत्र तयार पार्दा प्रयोग गरिएका अति महत्वपूर्ण ग्रन्थहरूको सूची राखिएको छ साथै परिशिष्ट भागमा दुलालको एउटा 'बााच्ने रहर' एकाङ्की र तस्वीर राखिएको छ ।

इलाम

विषयसूची

पहिलो परिच्छेदः शोधपरिचय **१-५**

१.१ शोध शीर्षक १

१.२ शोधको प्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ समस्याकथन १

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा ३

१.७ शोधकार्यको औचित्य ४

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ४

१.९ शोधविधि ४

१.१० शोधपत्रको रुपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेदः साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको परिचय र जीवनी **६-१३**

२.१ वंशपरम्परा ६

२.२ जन्म ६

२.३ जन्मस्थान ७

२.४ बाल्यकाल ७

२.५ शिक्षादीक्षा ८

  २.५ १. प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक शिक्षा ८

  २.५.२ माध्यमिक शिक्षा ८

  २.५.३ उच्चशिक्षा ९

२.६ पारिवारिक जीवन १०

२.७ जागिरे जीवन १०

२.८ आर्थिक अवस्था ११

२.९ भ्रमण ११

२.१० शारीरिक बनोट ११
२.११ स्वभाव १२
२.१२ रुचि १२
तेस्रो परिच्छेदः साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको व्यक्तित्व १४-२२
३.१ व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरू १४
३.१.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १४
३.१.१.१ नाटककार व्यक्तित्व १५
३.१.१.२ एकाङ्कीकार व्यक्तित्व १५
३.१.१.३ कवि व्यक्तित्व १६
३.१.१.४ कथाकार व्यक्तित्व १७
३.१.१.५ उपन्यासकार व्यक्तित्व १७
३.१.१.६ समालोचक व्यक्तित्व १८
३.१.१.७ साहित्यिक पत्रपत्रिका र संस्थाहरूमा संलग्नता र सम्पादक व्यक्तित्व १८
३.१.२ साहित्येत्तर व्यक्तित्व १९
३.१.२.१. राजनैतिक व्यक्तित्व १९
३.१.२.२. पत्रकार व्यक्तित्व २०
३.१.२.३ प्राध्यापक व्यक्तित्व २१
३.१.२.४ सारांश २२

चौथौ परिच्छेदः साहित्यकारका रुपमा देवी 'क्षेत्री' दुलाल २३-२७

४.१ आमुख २३
४.२ लेखनकार्यको निम्ति प्रेरणा र प्रभाव २३
४.३ लेखन प्रारम्भ २४
४.४. प्रथम प्रकाशित कृति २४
४.५. साहित्य लेखनका विधा र पुस्तकाकार कृतिहरू २५
४.६. साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको साहित्य यात्रा २५
४.७. जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यलेखन बीचको अन्तः सम्बन्ध २६

पाचौं परिच्छेदः साहित्यकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण २८-१०३

५.१ कृतित्वको विधागत वर्गीकरण २८

५.१.१ नाटककारका रुपमा देवी ‘क्षेत्री’ दुलाल २८

५.१.१.१ आमुख २८

५.१.१.२ नाटककार देवी ‘क्षेत्री’ दुलालको नाट्य प्रवृत्तिगत विशेषता २९

५.१.१.२.१. कथावस्तुगत प्रवृत्ति र विशेषता २९

५.१.१.२.२ पात्रगत प्रवृत्ति र विशेषता ३०

५.१.१.२.३ संवादगत प्रवृत्ति र विशेषता ३०

५.१.१.२.४ भाषाशैलीगत प्रवृत्ति र विशेषता ३१

५.१.१.२.५ भाव र विचारगत प्रवृत्ति र विशेषता ३१

५.१.१.२.६ रुपविधानगत प्रवृत्ति र विशेषता ३२

५.१.१.२.७ शैली-शिल्पगत प्रवृत्ति र विशेषता ३२

५.१.१.३ ‘साहस’ नाटकको अध्ययन र विश्लेषण ३२

५.१.१.३.१ आमुख ३२

५.१.१.३.२ ‘साहस’ नाटकको कथावस्तुगत अध्ययन र विश्लेषण ३४

५.१.१.३.२.१ ‘साहस’ नाटकको कथावस्तुगत विश्लेषण ४३

५.१.१.२.३ चरित्र-चित्रण ४४

५.१.१.२.३.१ मुख्यपात्र ४५

५.१.१.२.३.२ सहायक पात्रहरू ४६

५.१.१.२.३.३ सहायक अन्य पात्रहरू ४८

५.१.१.२.३.४ गौण पात्रहरू ५०

५.१.१.२.३.५ सारांश ५१

५.१.१.३.४ संवाद ५१

५.१.१.३.५ द्वन्द्व विधान ५२

५.१.१.३.५ देशकाल वातावरण ५३

५.१.१.३.७ भाषाशैली ५४

५.१.१.३.८ उद्देश्य ५५

५.१.१.३.९ अभिनय ५६

५.१.१.३.१० शीर्षक र साहस नाटकको सम्बन्ध ५६

५.१.२ एकाङ्कीकारका रुपमा देवी ‘क्षेत्री’ दुलाल ५७

५.१.२.१ आमुख ५७

५.१.२.२ ‘सेतो परेवा’ एकाङ्की सङ्ग्रह भित्रका एकाङ्कीहरूको अध्ययन र विश्लेषण ५८

५.१.२.२.१ ‘सेतो परेवा’ एकाङ्कीको अध्ययन र विश्लेषण ५८

५.१.२.२.१.१ कथावस्तु ५८
५.१.२.२.१.२ पात्रयोजना (चरित्र चित्रण) ६०
५.१.२.२.१.२.१ मुख्यपात्र ६०
५.१.२.२.१.२.२ सहायक पात्र ६१
५.१.२.२.१.३ संवाद ६२
५.१.२.२.१.४ द्वन्द्व ६२
५.१.२.२.१.५ देशकाल वातावरण ६३
५.१.२.२.१.६ भाषाशैली ६३
५.१.२.२.१.७ उद्देश्य ६३
५.१.२.२.१.८ अभिनेयता ६४
५.१.२.२.१.९ शीर्षक सार्थकता ६४
५.१.२.२.२ 'जोखाना' एकाङ्कीको अध्ययन र विश्लेषण ६४
५.१.२.२.२.१ कथावस्तु ६५
५.१.२.२.२.२ पात्रयोजना ६६
५.१.२.२.२.२.१ मुख्यपात्र ६६
५.१.२.२.२.२.२ सहायक पात्रहरू ६७
५.१.२.२.२.३ संवाद ६८
५.१.२.२.२.४ द्वन्द्व ६८
५.१.२.२.२.५ देशकाल वातावरण ६८
५.१.२.२.२.६ भाषाशैल ६९
५.१.२.२.२.७ उद्देश्य ६९
५.१.२.२.२.८ अभिनेयता ६९
५.१.२.२.२.९ शीर्षक सार्थकता ७०
५.१.२.२.३ 'सासू-बुहारी' एकाङ्कीको अध्ययन र विरश्लेषण ७०
५.१.२.२.३.१ कथावस्तु ७१
५.१.२.२.३.२ पात्रयोजना ७२
५.१.२.२.३.३ संवाद ७४
५.१.२.२.३.४ द्वन्द्व ७४
५.१.२.२.३.५ देशकाल वातावरण ७४
५.१.२.२.३.६ भाषाशैली ७५
५.१.२.२.३.७ उद्देश्य ७५

५.१.२.२.३.८ अभिनेयता ७६
५.१.२.२.३.९ शीर्षक सार्थकता ७६
५.१.२.२.४ ‘रुने मान्छे’ एकाङ्कीको अध्ययन र विश्लेषण ७६
५.१.२.२.४.१ कथावस्तु ७७
५.१.२.२.४.२ पात्रयोजना ७८
५.१.२.२.४.३ संवाद ७९
५.१.२.२.४.४ द्वन्द्व ७९
५.१.२.२.४.५ देशकाल वातावरण ८०
५.१.२.२.४.६ भाषाशैली ८०
५.१.२.२.४.७ उद्देश्य ८०
५.१.२.२.४.८ अभिनेयता ८१
५.१.२.२.४.९ शीर्षक सार्थकता ८१
५.१.२.२.५ ‘बााच्ने रहर’ एकाङ्कीको अध्ययन र विश्लेषण ८१
५.१.२.२.५.१ कथावस्तु ८२
५.१.२.२.५.२ पात्रयोजना ८३
५.१.२.२.५.३ संवाद ८४
५.१.२.२.५.४ द्वन्द्व ८४
५.१.२.२.५.५ देशकाल वातावरण ८४
५.१.२.२.५.६ भाषाशैली ८४
५.१.२.२.५.७ उद्देश्य ८५
५.१.२.२.५.८ अभिनेयता ८५
५.१.२.२.५.९ शीर्षक सार्थकता ८५
५.१.२.२.६ सगरमाथाकी छोरी ‘सारु’ एकाङ्कीको अध्ययन र विश्लेषण ८६
५.१.२.२.६.१ कथावस्तु ८६
५.१.२.२.६.२ पात्रयोजना ८७
५.१.२.२.६.३ संवाद ८७
५.१.२.२.६.४ द्वन्द्व ८८
५.१.२.२.६.५ देशकाल वातावरण ८८
५.१.२.२.६.६ भाषाशैली ८८
५.१.२.२.६.७ उद्देश्य ८९

५.१.२.२.६.८ अभिनेयता ८९
५.१.२.२.६.९ शीर्षक सार्थकता ८९
५.१.३ उपन्यासकारका रुपमा देवी ‘क्षेत्री’ दुलाल ९०
५.१.३.१ ‘रङधोजी’ उपन्यासको अध्ययन र विश्लेषण ९१
५.१.३.२ ‘रङधोजी’ उपन्यासको कथावस्तुगत अध्ययन र विश्लेषण ९२
५.१.३.३ चरित्र-चित्रण ९५
५.१.३.३.१ प्रमुख पात्रहरू ९५
५.१.३.३.२ सहायक पात्रहरू ९७
५.१.३.३.३ गौण पात्रहरू ९८
५.१.३.४ कथोपकथन ९९
५.१.३.५ द्वन्द्वविधान १००
५.१.३.६ देशकाल वातावरण १००
५.१.३.७ भाषाशैली १०१
५.१.३.८ उद्देश्य १०२
५.१.३.९ दृष्टिविन्दु १०३

छैठौं परिच्छेदः साहित्यकार देवी ‘क्षेत्री’ दुलालको समग्र व्यक्तित्व र कृतित्वको मूल्याङ्कन १०४-१०८

६.१ व्यक्तित्वको मूल्याङ्कन १०४
६.२ कृतित्वको मूल्याङ्कन १०६

परिशिष्ट

✡✡✡

चिन्ह प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

चिन्ह	अर्थ
'.............'	केही अंश छोडिएको
/	र, वा

सङ्क्षिप्त रुप	**पूर्ण रुप**
वि.सं.	विक्रम संवत
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	गाउा विकास समिति
म.र.ब.	महेन्द्ररत्न बहुमुखी
अनेरास्ववियू	अखिल नेपाली राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी यूनियन
नेकपा	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी
प्रा.क.	प्रारम्भिक कमिटी
जि.प्र.का.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
पृ.	पृष्ठ

'बााच्ने रहर' ✍ एकाङ्कीकार देवी 'क्षेत्री' दुलालको छानिएको एकाङ्की

स्थान - लाकुरी चौतारा !

समय - मिर्मिरे उज्यालो !

वातावरण - सुनसानपछिको सामान्य कोलाहल ।
(जव छ्याङ्ग उज्यालो हुन्छ, पर्दा सर्र खुल्छ)

पात्र १ - चौतारामा एकजना सापे मान्छे आउाछ र चारैतिर आशातित आाखाले हेर्छ र रुन्छ ।

पात्र २ - एउटा तीनखुट्टे छाउरी कुकुर उफ्रिदै आउाछ, सापेलाई चाट्छ अनि ठाडो घााटी लगाएर रुन्छ ।

पात्र ३ - एकजना अन्धी आइमाई चारपाउले टेकेर चौतारामा आउाछे र सापेलाई सुम्सुम्याउादै खितखिताउाछे -मरु त काल आउादैन ....बााचु त खान पाइदैन ....लाउन पाइदैन .... मेरो लागि संसार सौता भयो ....।

पात्र ४ - एउटा लंगडो दुईवटा लौराको सहायताले आउाछ र अरुलाई हेर्छ । थचक्क बस्छ । अनि मुटु मिचिमिचि रुन्छ, लडीबडी गर्छ । आमा ..... आमा ..... यो मान्छेको कर्म ....आमा ? जोडले 'आमा' भन्दै चिच्याउाछ ।

पात्र ५ - एउटा धमरधुस कालो, अद्‌भूत पागल मान्छे सर्माङ्ग नाङ्गो मान्छे आउाछ तथानाम भन्छ- छि ...छि... छि... छि... थु.... थु.... थु..... थु..... ! यो घुम्ने संसार मेरी बुडी हो बुडी ! उचालिन्छ, थेचारिन्छ अनि कन्टेनरको फोहोर छानी-छानी खान्छ । (कुकुर र अन्य सबै कन्टेनरको फोहोरमा झुत्ति खेल्छन्, यसैमा झगडा हुन्छ र कोलाहल चर्किन्छ ।)

पात्र ६- (एक जोडी जवान अति जवान, आधुनिक पुरै आधुनिक दाम्पती आउाछन्, केटीको कपाल चुल भाग छ, कपडा प्वालै प्वालको जालीबाट बनेको छ, जव पाइला चाल्छे गुप्ताङ्ग छयाङ्ग देखिन्छ, केटाको कपाल जटायुको जस्तै छ,

कुण्डल छ, नाकमा टप पनि चिरिच्याााट्ट छ, नयाा पेन्टमा एउटामा चिम्पान्जीको स्टीकर छ त अर्कोमा नग्न केटीको ।)

दुवैजना - टक्क उभिन्छन्- मुस्कानसाथ केटीले भन्छे- हेर्स्यो न जी ! तिनहरुलाई लाज नभाको हो ?

केटा - आच्च ! डार्लिङ्ग के बााच्नु परेको हो ? त्यस्तोले है ?

पात्र ४ - कुटी-कुटी-कुटी छोरी तिम्रो आची देखियो । -हाास्छ जोडले) के गर्नु हजूर ! हाम्रो पनि बााच्ने रहर ....।

(उनीहरु जान्छन् ।)

(चौतारामा भेला भएका सबैजना लमतन्न सुत्छन्, विहानीको उषा छिपिदै जान्छ ।)

पात्र ७ - एकजना गाइने हातमा सारंगी बोकेर आउाछ र त्यही बस्छ । सारंगी फिट्छ, उनीहरु विउाझन्छन् । गाइने गीत गाउाछ ।

१. हेर आमा यो कस्तो संसार हो ?
मान्छे सबै गोलमालको जंजाल भो ।

२. कोही मान्छे सडकमा घिस्रिन्छ
कोही मान्छे चिप्लो कार हुइाकिन्छ ।

३. कोही मान्छे प्लेनमा सरर
कोही मान्छे फुटपाथमा धरर

४. हेर आमा यो कस्तो जन्म भो ?
एउटै मान्छ् ठूलो र सानो भो

५. कोही मान्छे महलमा हरर
कोही मान्छे झुप्रोमा तरर

६. मान्छे सबै रगतको निशाना
अब किन जातपातको तिर्सना ?

लंगडो - गोजीबाट रु.१ झिकेर गाइनेलाई दिन्छ, अरु गाइनेलाई हेरिरहन्छन्, गाइने उनीहरुलाई हेरिरहन्छ ।

(पर्दा खस्छ)

२०५५।१।१०

तस्वीरमा देवी 'क्षेत्री' दुलाल

सन्दर्भसामग्रीसूची

१. अधिकारी, हेमाङ्गराज र बद्रीविशाल भट्टराई, 'प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश', तृतीय संस्करण, कमल पोखरी काठमाडौंः विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. २०६३ ।

२. दुलाल, देवी 'क्षेत्री', **'सेतो परेवा'**, २०५५ ।

३. दुलाल देवी 'क्षेत्री', **'रडधोजी'**, काठमाडौंः, प्रिन्ट टेक मैतिदेवी, २०६० ।

४. दुलाल देवी 'क्षेत्री', **'साहस'**, इलामः जयनेपाल छापाखाना, २०५१ ।

५. लामिछाने, कपिल, "प्रगतिवादी नेपाली नाटकः परम्परा, विकास र सम्भावना" **प्रलेस** (वर्ष ७, अङ्क १३, २०५९ फाल्गुन) पृ.६३ ।

६. शर्मा मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुईटेल, **शोधविधि**, ललितपुरः साझा प्रकाशन, २०५५ ।